

EXKURZUS AZ IDEGENRŐL

Amennyiben a vándorlás egy meghatározott térbeli ponttól való elszakadásként a fogalmi ellentétét képezi egy ilyen ponthoz való rögzültségnek, akkor az „idegen” szociológiai formája bizonyos értelemben e két meghatározás segítségét képezi – jóllehet itt is meggyilvánul az, hogy a tér kapcsán kialakított viszony az emberhez való viszonyoknak egyrészt a feltétele, másrészt a szimbóluma. Ehelyütt tehát az idegent nem a már fentebb többször tárgyalt értelemben vesszük, vagyis nem mint vándort, aki ma jön s holnap megy, hanem mint olyan személyt, aki ma jön s holnap is marad – úgymond mint a potenciális vándort, aki – jóllehet nem utazik tovább, de – az érkezés és a távozás felszabadító vágyát még nem győzte le. Egy adott térbeli környezethez vagy a térbelivel analóg határvonalú környezethez rögzül, de helyzetét lényegileg az határozza meg, hogy nem tartozik ide már eleve, és olyan minőségeket emel be ebbe a térbe, amelyek nem innen származnak és nem is származhatnak innen. A távolság és a közelség egysege, amelyet az emberek közti mindentféle viszony tartalmaz, a következő, legegyszerűbben így megfogalmazható konstellációt hozza létre: a viszonyon belüli távolság azt jelenti, hogy a közelség távoli van, az idegenség pedig azt, hogy a távoli közel van. Hiszen az idegenség lényegileg pozitív kapcsolat, a kölcsönviszony sajátos formája; a Szírusz lakói tulajdonképpen nem idegenek számunkra – legalábbis nem a szó szociológiailag tekintetbe vehető értelmében –, hanem egyáltalán nem *számunkra* [kiemelés tőlem, *a ford.*] léteznek, a távolin és a közelin kívül esnek. Az idegen magának a csoportnak az eleme, hasonlóan a szegényeknek és a mindentféle „belső ellenséghez” – olyan elem tehát, melynek immánens és tagként létrejövő helyzete egyszerre foglalja magába a kívülállóságot és a társként való léret. Azt a módot, ahogyan a közösséget fenntartó és eltávolító momentumok a közösségség és a kölcsönható egység formáját képezik, a következő – ám semmiképp sem kimerítő – meghatározásokban ragadhatjuk meg.

A gazdaság egész történetében az idegen mindig kereskedőként jelenik meg, illetve a kereskedő idegenként lép föl. Amíg a gazdaság lényegében saját szűkségleteket elégíti ki, vagy az árucsere területileg szűk körben folyik, addig nincs szűkség közös kereskedőre; csak azon árúk kapcsán merül fel a kereskedő szerepe, amelyeket ezen a körön kívül kell temelnék. Amennyiben nem az adott személyek vándorolnak el az idegenbe, hogy megvásárolják a szükséges árut – ahol is ők maguk válnak „idegen” kereskedővé –, akkor a kereskedőnek idegennek *kell* lennie, más egziszt-

tenciális lehetősége nincs. Az idegen ezen helyzete élesebben jelenik meg a tudat számára, amennyiben az idegen nem hagyja el tevékenységének helyét, hanem ott marad. Hiszen számtalan esetben lehetősége nyílik erre, ha tovább tudja folytatni a kereskedést. Egy valamiképp zárt gazdasági kör, melyben a területet, a földet, a kézműves szakmákat már felosztották, és ezek ki is elégítik az igényeket, képes lesz biztosítani a megélhetést a kereskedő számára is; hiszen a kereskedés már maga is korlátlan kombinációkat tesz lehetővé, melyben az intelligencia új terekre lel, újabb felfedezéseket tehet, ami az őstermelőknek kevésbé sikerülhet a maguk korlátozott mobilitása és a csak lassan növekvő vevőkörre való rászorultság révén. A kereskedelem mindig is több embert képes felvenni, mint az elsődleges termelés, és éppen ezért tiltott terület az idegen számára, aki mintegy feleslegként hatol be egy olyan körbe, amelyben a gazdasági pozíciók már foglaltak. A klasszikus példát erre az európai zsidóság története szolgáltatja. Az idegen – természetéből kifolyólag – nem bírta föl a földet, s itt a föld nem pusztán fizikai jelentésében értendő, hanem átvitt értelemben is, mint életszubsztancia, amely a társadalmi környezet nem egy térbeli, hanem egy eszmei pontján helyezkedik el. Az idegen a személyek közti intímabb viszonyokban is képes kialakítani vonzást és jelentőséget; jóllehet amíg mint idegent érzékelik, nem váltik a másikban „földbirtokossá”. A közvetítő kereskedelemre, illetve különösen a szublimált formájára, a tiszta pénzkereskedelemre való ráutaltság adja az idegennek a *mozgékony*ság specifikus jellegét; amennyiben ez a mozgékony-ság egy lehatárolt csoporton belüli érvényesül, akkor éppen e mozgékony-ságban jön létre a közelségnek és a távolságnak azon szintézise, amely az idegen formális pozícióját meghatározza: hiszen a teljessen mozdítható képes érintkezni *minden egyes* elemmel, miközben *egyvel*en *egyhez* sem kapcsolódik szervesen a rokon, helyi és szakmabeli kötöttségek révén.

Ennek a konstellációnak egy másik kifejeződése az idegen objektívációjában rejlik. Miután gyökerei nem rögzültek az idegent sem a csoport egyes összetevői, sem egyoldali irányultsága számára, az idegen mindezekkel szemben áll, mégpedig az „objektív” sajátos attitűdje révén. Ez nem pusztán távolságot vagy részvéltenséget jelent, hanem a távolság és a közelség, a közömbösség és az elkötelezettség sajátos képződményét. Uralok helyütt a csoportidegen – „Az alá- és fölérendeltség” című fejezetben tárgyalt – domináns helyzetre, melyek tipikusan azon itáliai városok gyakorlatában jelentek meg, amelyek a maguk bíráit a városon kívülről hívták meg, mert egyetlen egy ott született lakos sem függetlenül hette magát a családi érdekek és elfoglaltságok kötöttségeitől. Az idegen objektívításával függ össze az a fentebb már érintett jelenség is, amely – természetesen főleg, de nem kizárólagosan – a „tovább-utazóhoz” kapcsolódik: az, hogy a csoport tagjai nem ritkán a legmeglepőbb nyíltság és vallomások, sőt gyónás jellegű kinyilatkoztatások formájában nyilvánulnak meg vele szemben, amelyeket viszont a közéletállókkkal szemben gondosan eltitkolnak. Az objektívítás semmiképpen sem „nem részvételt” jelent – hiszen ez utóbbi minden szubjektív és objektív magatartáson kívül áll –, hanem a részvételt egy bizonyos pozitívan különleges fajtaját – csakúgy, mint ahogy egy elméleti megfigyelés objektí-

vitása nem azt jelenti, hogy a szellem passzív *tabula rasa*, melybe a dolgok belevésik minőségjegyeiket, hanem ez az objektivitás a saját törvényei szerint működő szellem teljes értékű tevékenysége. Jóllehet mindez oly módon érvényesül, hogy a szellem kikapcsolja azokat a véletlen eltolódásokat és a hangsúlyok áthelyeződéseit, melyek individuális-szubjektív különbözősége egészen más képet adna ugyanarról a tárgyról. Az objektivitást nevezhetjük szabadságnak is: az objektív ember nem függ semmiféle meghatározottságtól, amely előre befolyásolhatná befogadását, értelmezéseinek irányultságát vagy az adottságok mérlegelését. Ez a szabadság, melynek köszönhetően az idegen még a közeli viszonyokat is madártávlatból élheti meg és kezelheti, természetesen mindenféle vészterhes lehetőségeket is magában foglal. Legyen szó bármilyen felkelésről, a megtámadott felek mindig is azt állították, hogy az izgatás kívülről, idegen betolakodók és uszítók oldaláról érkezett. Amennyiben ez igaz, akkor mindez az idegen sajátos szerepének eltűzése: ő a szabadabb mind elméletben, mind a gyakorlatban, hiszen előítéletektől mentesebben képes áttekinteni a viszonyokat, amelyeket általánosabb, objektívebb ideálokhoz mér, valamint cselekvésében sem köti megszokás, kegyelet vagy bármilyen előzmény.¹

Végezetül a közelség és a távolság aránya, amely az idegennel az objektivitás jellegét adja, gyakorlati kifejezést nyer a hozzá fűződő viszony *absztraktabb* minőségében, vagyis abban, hogy az idegennel csak bizonyos *általánosabb* minőségjegyek lehetnek közösek, míg a szervesebben kötődő személyekkel való viszony – éppen az általánossággal szemben – a specifikus különbségek azonosságán alapul. Jóllehet többféle elrendeződésben, de ezen séma mentén alakul ki minden személyesebb viszony. Nemcsak az a döntő itt, hogy bizonyos közös vonások lelhetők fel az elemek között, hanem hogy egyéni különbségek is vannak, amelyek a kapcsolatot vagy befolyásolják, vagy kívül rekednek rajta. A közös lényegyet sokkal inkább az határozza meg a viszonyra gyakorolt hatása szempontjából, hogy egyrészt jelen van-e ez a közös lényeg az elemek között úgy, hogy ezen kapcsolatokon belül általánosnak tekinthető, a külvilág szempontjából viszont sajátos és összehasonlíthatatlan marad – másrészt hogy az elemek érzékelésének tekintetében csak azért lehet-e közös lényegről beszélni, mert az egyébként is közös a csoport, egy típus vagy az egész emberiség vonatkozásában. Ez utóbbi esetben – az azonos jellegű kör szélességének arányában – felhígulás, a közös lényeg hatékonyságának csökkenése tapasztalható; jóllehet még mindig az elemek egységes alapjaként fejt ki hatását, de nem kifejezetten *ezeket* az elemeket vonatkoztatja egymásra, hiszen az egyenlőség ugyanígy közösségalkotó elvként léphetne fel mindenki más viszonyában. Nyilvánvaló, hogy ez is egy módja annak, ahogy egy viszonyban egyidejűleg mutatkozik meg a közelség és a távolság: az azonossági mozzanatok általános jellegének mértékében éppen *eb-*

1 Ám amikor mindezt a megtámadottak igaztalanul állítják, akkor ez a magasabb rendű személyek azon irányultságából fakad, hogy az alacsonyabban állókat, akik eddig egységes, szoros kapcsolatban voltak velük, mégiscsak felmentsék. Hiszen amikor azt feltételezik, hogy a lázadók egyáltalán nem hibásak, hanem csak uszították őket, és hogy a lázadás nem is belőlük indult ki, jóvátételt éreznek, hiszen minden valós alapot megtagadnak a felkeléstől.

ben a kapcsolatban egészül ki a kapcsolat melegsége a ridegség elemével, a véletlenszerűség érzésével, hiszen az összetartó erők elveszítik specifikus, centripetális jellegüket. Nos, úgy látom, hogy az idegennel kialakult viszonyban ez a konstelláció rendkívüli és alapvető túlsúlyban van az elemeknek csak az adott kapcsolatban meglévő egyéni és sajátos, közös vonásaival szemben. Az idegen közel áll hozzánk, amennyiben kettőnk között nemzeti, társadalmi, szakmai vagy általánosan emberi jellegű megfeleléseket érzünk; ám távol áll tőlünk, amennyiben ezek a megfelelések rajta és rajtunk túlmutatnak és csak azért kötnek össze, mert egyébként is sok mindenkire összekötnek. Ebben az értelemben még a legszorosabb kapcsolatokban is érvényesül az idegenség vonása. Az erotikus viszonyok – az első szenvedély stádiumában – még határozottan elzárkóznak ettől az általánosításra vonatkozó gondolatától: egy ilyen szerelem még soha nem létezett, semmi sem fogható a szeretett személyhez, sem az iránta tanúsított érzelmeinkhez. Az elidegenedés – jóllehet nehezen eldönthető, hogy okról vagy okozatról van-e szó – rendszerint abban a pillanatban kezdődik, amikor elmúlik a kapcsolat egyediségének érzése; a kétely a kapcsolat mint olyan értékével szemben, illetve azzal szemben, amit e kapcsolat értékékként képvisel számunkra, éppen ahhoz a gondolathoz kötődik, mely szerint e kapcsolat révén csupán egy általános emberi sors részesei vagyunk, egy már ezerszer megélt élmény birtokosai, és ha véletlenül nem ezzel a személlyel találkoztunk volna, akkor egy másik személy ugyanilyen fontossá válhatott volna számunkra. Mindez bizonyos mértékben minden kapcsolatra – legyen akár egészen közeli – érvényes, mert az, ami kettőnek közös, talán soha nem lehet *csak* számukra közös, hanem egy általános fogalom része, amely sok minden mást is magában foglal, az azonosság számos lehetőségét; s bármennyire kevésbé válhatnak is valóra, bármennyire hajlamosak is vagyunk elfelejtkezni ezekről, itt-ott árnyékokként hatolnak be az emberek közé, akár a minden szó előtt elsuhanó köd, amelynek előbb szilárd testiséget kell öltenie ahhoz, hogy féltékenységet jelentsen. Egyes esetekben inkább az általánosabb, de legalábbis legyőzhetetlenebb idegenségről van szó, mint a különbségek és felfoghatatlan dolgok által meghatározott idegenségről: vagyis arról, hogy ugyan jelen van az azonosság, a harmónia, a közelség, de csak annak az érzésnek a kíséretében, hogy mindez nem ennek az adott kapcsolatnak a kizárólagos tulajdona, hanem valami általánosabb dolog, amely potenciálisan köztünk és sok mindenki más között is érvényesülhet, és ily módon nem ad belső és kizárólagos szükségszerűséget ennek a bizonyos megvalósult viszonyoknak. – Másfelől azonban beszélhetünk olyan „idegenségről” is, amely az általánosabb, a felek átfogóbb lényegiség talaján létrejövő közösséget kizárja: e téren tipikusnak nevezhetjük a görögök és a *βάρβαρος* viszonyát, vagyis azokat az eseteket, amelyekben a másikat éppen az általános, az egyébként is és pusztán emberinek érzékelt tulajdonságoktól fosztják meg. Kizárólag itt nincs „az idegennel” pozitív értelme, a hozzá fűződő kapcsolat „nem-kapcsolat”, az idegen nem az, akiről ehelyütt szó van, vagyis a csoport tagjáról.

Hiszen ilyen minőségében sokkal inkább *egyszerre* közeli és távoli, miképp ez benne rejlik a kapcsolat – általános emberi azonosságra történő – megalapozásában

is. A két elem között azonban sajátos feszültség keletkezik, amennyiben annak a tudata, hogy csak az általánosan emberi a közös bennük, különösen kihangsúlyozza azt, ami nem közös. Ugyanakkor mindez az ország, a város és a rassz stb. szempontjából idegen esetében megint csak nem az egyediséget jelenti, hanem egy idegen származást, amely sok idegen számára közös vagy az lehet. Az idegeneket tulajdonképpen ezért nem érzékelik individuumokként, hanem egy bizonyos típust képviselő idegeneként; a velük kapcsolatos távolság mozzanata nem kevésbé általános, mint a közelség mozzanata. Ezen a formán alapszik például a középkori zsidóadó speciális esete is, ahogy az Frankfurtban, de másutt is bevezetésre került. Míg a keresztény polgárok adója [a „Beede”] az éppen adott vagyoni helyzet szerint változott, addig minden egyes zsidó adóját egyszer s mindenkorra állapították meg. Ez a meghatározottság azon alapult, hogy a zsidó társadalmi helyzetét *zsidóként*, s nem bizonyos tárgyszerű tartalmak hordozójaként rögzítették. Adóügyi szempontból minden más polgár valamilyen vagyon birtokosa volt, és adója ennek változásait követhette. A zsidó azonban adófizetőként elsősorban zsidó volt, s így adózási helyzetébe egy invariábilis elem került; mindez legelektársabban akkor jelenik meg, ha még ezek az egyéni meghatározottságok is eltűnnek, melyek individualitását erősen korlátozza merev megváltoztathatatlanságuk, és az idegeneknek is ugyanilyen fejadót kell fizetniük. Az idegen a maga szervesen kapcsolódásával mégis csak a csoport szerves része, melynek egységes élete magában foglalja ezen elem sajátos feltételeességét; csakhogy ennek a helyzetnek a sajátos egységét nem tudjuk másképpen jelölni, mint olyasvalamit, ami bizonyos mértékű közelségből és bizonyos mértékű távolságból tevődik össze, és amelyben ez a – valamiképpen minden viszonyra jellemző – közelség és távolság, sajátos arányokban és kölcsönös feszültségben határozza meg az „idegenhez” fűződő, specifikus és formális viszonyt.